

بررسی تأثیر یارانه کتاب بر بازار آن

میثم موسایی*

چکیده

در این مقاله به دنبال پاسخگویی به این پرسش اساسی بوده‌ایم که یارانه‌های پرداختی به بخش کتاب چه تأثیری بر بازار آن دارد؟ و در صورت داشتن توجیه اقتصادی، برای هدفمند کردن یارانه‌ها چه باید کرد؟

برای یافتن پاسخ پرسش مذکور ضمن شناخت عوامل اصلی مؤثر بر تقاضا و عرضه کتاب و برآورد تابع عرضه و تقاضا و محاسبه کشش‌های قیمتی و درآمدی، تأثیر یارانه‌ها بر میزان تقاضای کتاب بررسی شده است. نتایج مهم این بررسی عبارتند از:

۱. تابع عرضه کتاب در ایران نسبت به تغییرات قیمت، کم کشش است و یک درصد افزایش قیمت تنها $0/277$ درصد تغییر در عرضه کتاب را به همراه خواهد داشت؛
۲. منحنی تقاضای کتاب در ایران نسبت به تغییرات قیمت حساس بوده و باکشش است و یک درصد افزایش قیمت کتاب، $1/24$ درصد میزان تقاضای کتاب را کاهش خواهد داد؛
۳. تقاضا نسبت به درآمد نیز حساس بوده و یک درصد افزایش در درآمد موجب $5/22$ درصد افزایش در تقاضای کتاب خواهد شد؛
۴. حذف یارانه‌ها موجب می‌شود که قیمت کتاب یک درصد افزایش یابد و میزان تقاضا برای کتاب $1/24$ درصد کاهش یابد.

نتیجه این مطالعه نشان می‌دهد پرداخت یارانه به بخش کتاب تا اندازه زیادی توجیه اقتصادی دارد. و برای هدفمند کردن و افزایش اثربخشی آن باید یارانه‌ها، مستقیماً به مصرف‌کننده پرداخت شود.

کلید واژه

تقاضای کتاب، عرضه کتاب، کشش درآمدی، کشش قیمتی و یارانه‌ها.

۱- مقدمه

در کشور ما بخش فرهنگ یکی از بخش‌هایی است که دخالت دولت در آن کاملاً پذیرفته شده است. دخالت دولت در اقتصاد، شکل‌های مختلفی می‌تواند داشته باشد: از تولید مستقیم یک محصول گرفته تا پرداخت یارانه‌ها و قیمت‌گذاری و حتی نظارت بر نوسانات عرضه و تقاضای آن، می‌تواند نوعی دخالت در بازار محسوب گردد.

در بحث حاضر که مربوط به یکی از بخش‌های اقتصاد نشر یعنی کتاب است، هر ساله میلیاردها تومان کمک نقدی و غیرنقدی برای رونق آن از سوی دولت پرداخت می‌شود.

برای نمونه، حجم کمک‌های دولت در سال ۱۳۷۷ (ه. ش) بالغ بر ۵۷/۲۹۳/۲۶۶/۵۳۰ ریال بوده که به شکل‌های مستقیم و غیر مستقیم در قالب تهیه کاغذ و یا خرید کتاب و یا پرداخت بن به خریداران صورت می‌گیرد (جدول ۵).

در کشور ما کمک به بخش فرهنگ و در بحث حاضر کمک به بخش کتاب، عمدتاً با این توجیه صورت می‌گیرد که کتاب یک کالای خصوصی و یا یک کالای عمومی ناخالص است و دارای آثار مثبت خارجی^(۱) بالایی است، لذا صرف‌نظر از بررسی‌های اقتصادی، در هر سال مبالغ قابل توجهی به صنعت نشر کمک می‌شود. در واقع هدف از این کمک‌ها رونق بخشیدن به این صنعت است. مطالعات اولیه و نیز مطالعات تجربی در بخش‌های مشابه نشان می‌دهد که این کمک‌ها، تأثیر قابل توجهی بر رونق بخش نشر ندارد. حجم بالای این کمک‌ها، ما را ملزم می‌کند که در یک بررسی دقیق مشخص کنیم که این کمک‌ها در عمل چه اندازه مؤثرند و چگونه

(1) Positive Externalities

می‌توان آن‌ها را مؤثرتر کرد و اگر قرار باشد دخالت دولت در بخش کتاب نیز مانند سایر بخش‌ها به حداقل برسد این سیاست چه تأثیری بر بازار کتاب دارد؟

۲- هدف

هدف اصلی از بررسی حاضر، مشخص کردن تأثیر یارانه‌های دولتی بر میزان عرضه و تقاضای کتاب است. مشخص شدن میزان این تأثیر، به سیاستگذار کمک خواهد کرد تا بهتر بتواند درباره حذف و یا هدفمند کردن این یارانه‌ها تصمیم بگیرد.

۳- فرضیه

فرضیه اصلی در مقاله حاضر با توجه به مطالعات صورت گرفته در بخش مطبوعات (موسایی، ۱۳۷۵)، این گزاره است که (اگر صحت این گزاره مانند بخش مطبوعات تأیید گردد در آن صورت دست سیاستگذار باز خواهد بود تا به راحتی نسبت به حذف این یارانه و یا اتخاذ روش‌های کارتر پرداخت یارانه تصمیم‌گیری نماید) حذف یارانه‌ها تأثیر قابل توجهی بر عرضه و تقاضای کتاب در ایران ندارد.

۴- روش

روش بررسی شده در این مطالعه استفاده از تکنیک‌های اقتصادسنجی در تخمین توابع عرضه و تقاضای کتاب و محاسبه کشش‌های قیمتی عرضه و تقاضای کتاب و کشش درآمدی است و تأثیر حذف یارانه بر عرضه از طریق تأثیری که بر قیمت دارد و تأثیر حذف یارانه بر تقاضای کتاب هم از طریق تأثیری که بر قیمت دارد و هم از طریق تأثیری که بر درآمد مصرف‌کننده دارد محاسبه می‌گردد.

داده‌ها و اطلاعات استفاده شده، مربوط به یک دوره زمانی بیست‌ساله پس از انقلاب اسلامی است.

۵- ادبیات

بیشتر مطالعات انجام شده در این زمینه اغلب هیچ پاسخی برای این پرسش که عوامل مؤثر

بر تولید انبوه کتاب در جامعه معاصر چیست؟ و چگونه می‌توان کتاب‌هایی با شمارگان بسیار بالا تولید کرد، ندارد (کرمانی، ۱۳۸۰: ۶۲) در حالی که به نظر می‌رسد با گسترش نرخ سواد در جامعه معاصر، توجه به ابعاد کمی انتشار کتاب، نسبت به ابعاد کیفی، اهمیتی روزافزون یافته است.

در یکی از این مطالعات، حذف یارانه‌ها را از دلایل کاهش تیراژ و افت کیفیت کتاب‌ها دانسته‌اند (همان، ۶۷)؛ در حالی که برای اثبات گزاره مذکور به آمار و اطلاعات استناد نکرده‌اند. برخی از آثار با ابعاد نظر به بحران در تیراژ کتاب که موجب شده از ۳۰ هزار به ۳ هزار برسد، خواهان تحول اساسی در این زمینه شده‌اند (کتاب جشنواره، ۳۱ بهمن ۱۳۷۹).

در آثار ترجمه شده، صرفاً به مباحث نظری اقتصاد فرهنگ پرداخته‌اند و بیشتر ادبیات منتشره از این سنخ، فاقد مطالعات تجربی است (کینز برگ، ۱۳۷۹؛ پیکاک، آلن و ایلدریزو، ۱۳۷۶) و مطالعات تجربی موجود مربوط به سایر کشورهاست (التباخ، فلیپ جی، ۱۳۶۴).

برخی از مطالعات به جنبه‌های جامعه‌شناسی اقتصاد فرهنگ در ایران پرداخته‌اند (محمدی، ۱۳۷۷) و برخی از مطالعات جنبه‌هایی از مشکلات کتاب‌های علمی - فنی و پاره‌ای از مسائل آموزشی مرتبط با رشد صنعتی و تحولات اجتماعی را بررسی کرده‌اند (شکرانیان، بی‌تا).

خانه کتاب، تحولات نشر کتاب در دهه هفتاد را ارائه کرده که بیشتر به ترکیب کتب منتشره اشاره کرده‌اند (رنجیری، ۱۳۸۰) که شبیه به همین کار توسط آقایان کرمانی و سیدآبادی تحت عنوان «بررسی کمی و کیفی وضعیت انتشار کتاب‌های کودک و نوجوان در دهه هفتاد» صورت گرفته و معاونت فرهنگی وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی آن را منتشر کرده است (کرمانی، سیدآبادی، ۱۳۸۰).

در مقاله حاضر وضعیت عرضه و تقاضای کتاب، عوامل مؤثر و نیز تأثیر یارانه‌ها بر عرضه و تقاضای کتاب در سطح کلان بررسی شده است.^۱

۶- چارچوب نظری

برای مطالعه تأثیر یارانه‌ها در بازار کتاب، ابتدا لازم است توابع عرضه و تقاضای کتاب

برآورد شود براساس تئوری تقاضا در اقتصاد، اگر میزان تقاضای یک کالا را با q_1 در نظر بگیریم تابع تقاضا عبارت است از:

$$q_1 = q(p_1, p_2, \dots, p_n, m, c)$$

که در آن p_1 قیمت کالا و p_2 تا p_n قیمت سایر کالا و M میزان درآمد و C سلیقه مصرف‌کننده است. تغییر قیمت موجب حرکت بر روی منحنی تقاضا، و تغییر در سایر عوامل موجب انتقال منحنی تقاضا به بالا یا پایین می‌شود. معمولاً با افزایش قیمت کالا، تقاضا کاهش می‌یابد و این بیانگر قانون تقاضاست که برای انواع کالاهای ضروری، نیمه ضروری، لوکس و پست صادق بوده و تنها مورد استثنا کالای گیفن^(۱) است (هندرسون و کوانت. ۱۹۰۰ م) که در آن رابطه قیمت و تقاضا منفی است. برای مطالعه درجه حساسیت تقاضا نسبت به عوامل مؤثر بر آن، از کشش‌ها استفاده می‌شود. دو نوع کشش مهم که در این مقاله نیز از آن‌ها استفاده شده عبارت است از: نخست کشش قیمتی و دوم کشش درآمدی. کشش قیمتی بیانگر درجه حساسیت تقاضا نسبت به تغییرات قیمت و کشش درآمدی بیانگر درجه حساسیت تقاضا نسبت به تغییر در درآمد افراد است. با توجه به نمادهای تعریف شده، فرمول کشش قیمتی $E = \frac{dq}{dp} \cdot \frac{p}{q}$ و فرمول کشش درآمدی $E = \frac{dq}{dm} \cdot \frac{m}{q}$ است.

براساس تئوری عرضه در اقتصاد، تابع عرضه بخش صعودی منحنی هزینه نهایی^(۲) بنگاه است. اگر عرضه یک کالا را با q^s نشان دهیم تابع عرضه عبارت است از:

$$q^s = q^s(p_1, z)$$

که در آن p_1 قیمت کالا و Z سایر عوامل مؤثر بر عرضه نظیر قیمت سایر کالاها و سطح تکنولوژی و... است.

پرداخت یا عدم پرداخت یارانه به تولیدکننده، موجب تغییر در قیمت کالا می‌گردد و از این طریق می‌توان تأثیر آن را بر میزان تغییر در تقاضا و عرضه (تیراژ واقعی)، مطالعه کرد. در این تغییر، میزان تقاضا به مثابه تغییر در تیراژ کتب فروخته شده ظاهر می‌شود و میزان این اثر بخشی، به کمک شاخص کشش قیمتی اندازه‌گیری می‌گردد.

(1) Giffen

(2) Marginal Cost

پرداخت یا عدم پرداخت یارانه به مصرف‌کننده موجب تغییر در میزان درآمد خانوار می‌گردد. این تغییر را می‌توان با توجه به اندازه‌گیری کشش درآمدی کتاب به‌مثابه یک کالای مصرفی اندازه‌گیری و میزان اثر بخشی آن را در تغییرات تقاضا اندازه‌گیری نمود. به منظور بررسی میزان یارانه‌ها باید این تغییر را هم از کانال کشش درآمدی و هم از کانال کشش قیمتی بر عرضه و تقاضا مطالعه کنیم و در نهایت به پاسخ این پرسش اساسی دست یابیم که حذف یا هدفمند کردن سوبسیدها چه تأثیری بر بازار کتاب دارد (۴). طبیعی است که دستیابی به کشش‌های قیمتی و درآمدی مستلزم شناخت عوامل مؤثر بر تقاضا و عرضه کتاب و در یک کلام تخمین توابع عرضه و تقاضای کتاب است. از آن‌جا که داده‌های استفاده شده مربوط به دوران پس از انقلاب اسلامی است، لذا ابتدا کتاب در آیینۀ آمار مورد بررسی قرار می‌گیرد و در نهایت توابع عرضه و تقاضا برآورد می‌شود و با محاسبه کشش، تأثیر یارانه‌های دولت بر بازار کتاب مطالعه می‌گردد.

۷- کتاب در آیینۀ آمار

بررسی آمار و ارقام انتشار یافته در دوران بعد از انقلاب، حکایت از توجه و دقت نظر مسئولان کشور در امر توسعه فرهنگ تحقیق و مطالعه و گسترش و ترویج کتب مختلف در حد ممکن دارد. به طوری که ملاحظه می‌شود، تعداد عناوین کتب از ۲۷۴ عنوان در سال ۱۳۵۷ ه. ش، به ۱۵۹۶۰ عنوان در سال ۱۳۷۷ ه. ش افزایش یافته است (جدول ۱). بیشترین رشد (۵۷۹ درصد) مربوط به اولین سال پیروزی انقلاب و هم زمان با فراهم آمدن فرصت و مجال بیان اندیشه است که بعد از آن شاهد روند ملایم حاکم بر آن هستیم.

دومین و سومین نقطه عطف را می‌توان در سال ۱۳۶۱ ه. ش و ۱۳۶۸ ه. ش که سال پایان جنگ تحمیلی است، ملاحظه نمود. (۱۴۲ و ۱۰۹ درصد) در سال‌های بعد از آن - به استثنای سال ۱۳۷۰ ه. ش - همواره با رشد متوسط ۱۲٪ مواجه بوده است. در مجموع، تعداد عناوین کتب انتشار یافته در دوران انقلاب ۵۶ برابر شده است. تألیف از ۲۱۰ عنوان در سال ۱۳۵۷ ه. ش به ۱۱۷۸۲ عنوان (با ۵۴۳۰ درصد رشد) در سال ۱۳۷۷ ه. ش رسیده است. رشد عنوان ترجمه

نیز در این دوره ۶۴۲۸ درصد (از ۶۴ عنوان به ۴۱۷۸ عنوان) بوده است. متوسط رشد سالانه تألیف ۲۲/۳ درصد و ترجمه ۲۳/۲ درصد است. نسبت سهم ترجمه و تألیف در کل عناوین تقریباً بدون تغییر باقی مانده است (۲۳ و ۷۷ درصد)، تیراژ کل کتاب در دوران بعد از انقلاب، از ۷۵۶۰۰ جلد کتاب و با رشد متوسط سالانه ۴۱/۶ درصد، به ۷۹۴۳۱۶۶۰ جلد رسیده است (جدول ۲). این در حالی است که جمعیت کشور در این مدت ۱/۷ برابر شده و متوسط رشد آن برابر با ۲/۵ درصد بوده است. بدین ترتیب ملاحظه می‌شود که در دوران بعد از انقلاب تیراژ کل کتاب از ۲ جلد در هر هزار نفر به ۱۲۸۳ جلد به ازای هر هزار نفر رسیده است. بیشترین رشد تیراژ کتاب مربوط به سال‌های ۱۳۵۸ (۸۰۳ درصد) است. در سال ۱۳۶۱ (۹۱۱ درصد)، در سال ۱۳۶۲ (۴۹۸ درصد) و در سال ۱۳۶۸ (۱۳۰ درصد) بوده، و در سایر سال‌ها از روند ملایم‌تر و متوازن‌تری برخوردار بوده است و بعضاً در برخی از سال‌ها نظیر ۵۹، ۶۰، ۶۷، ۷۰ این رشد منفی شده است.

هم زمان با رشد تعداد عناوین و تیراژ کل، تیراژ متوسط کتاب نیز افزایش یافته است، به طوری که از ۲۷۵ جلد در سال ۱۳۵۷ ه. ش، به ۴۸۲۷ جلد در سال ۱۳۷۰ ه. ش و ۷۹۷۶ جلد در سال ۱۳۷۷ ه. ش افزایش یافته است (جدول ۳). متوسط رشد سالانه این شاخص در دوره بررسی شده ۱۸/۳ درصد است.

تعداد صفحات کتب منتشر شده نیز از رشدی متفاوت برخوردار بوده است. در سال ۱۳۵۸ ه. ش، به رغم رشد ۸۰۳ درصدی تیراژ کل کتاب، تعداد صفحات تنها ۲۶ درصد رشد داشته است. بدین معنا که در این سال اکثر کتب انتشار یافته از حجم اندکی برخوردار بوده است. لیکن در سال ۱۳۶۲ ه. ش، هم زمان با رشد ۴۹۸ درصدی در تیراژ کل، جهشی در این شاخص ملاحظه می‌شود (رشد ۴۳۹۵ درصد). این جهش در سال ۱۳۶۶ ه. ش نیز ملاحظه شده است، به طوری که به ازای ۱۹ درصد رشد تیراژ کل، تعداد صفحات با رشدی معادل ۵۶۴ درصد روبه‌رو بوده و در سایر سال‌های مورد بررسی از روند ملایمی برخوردار شده است. رشد متوسط سالانه تعداد صفحات کل در دوره بررسی شده برابر ۳۲ درصد است.

شاخص قیمت کل و متوسط کتاب نیز می‌تواند در تحلیل اوضاع بعد از انقلاب و بهبود

شرایط از حیث تألیف و انتشار و یارانه اعطایی و همچنین رویکردی نوین در امر گسترش فرهنگ مطالعه مفید واقع شود. بررسی این شاخص، گویای این واقعیت است که قیمت کل کتاب از ۱۱۵/۵۳۰ هزار ریال در سال ۱۳۵۷ ه. ش به ۵۳۰/۶۰۵/۳۱۱ هزار ریال، یعنی ۴۶۰۰ برابر افزایش یافته است (جدول ۴). البته نباید از نظر دور داشت که در این دوره ۲۱ ساله، تیراژ کتاب ۱۰۵۰ برابر شده، بدین معنا که در این دوره، قیمت کل کتاب تنها ۴/۳ برابر شده است که در مقایسه با شاخص نرخ تورم بسیار ناچیز به نظر می‌رسد. شاخص واقعی‌تر در خصوص قیمت کتاب، قیمت متوسط آن است. به طوری که از جدول شماره ۴ مشاهده می‌شود، قیمت متوسط کتاب از ۱۵۲۸ ریال در سال ۱۳۵۷ ه. ش به ۷۱۶۸ ریال در سال ۱۳۷۷ ه. ش افزایش یافته است (۴/۷ برابر). در سال ۱۳۵۸ ه. ش، متوسط قیمت کتاب با ۹۵ درصد کاهش به ۸۳ ریال رسیده است. بیشترین رشد این شاخص در سال ۱۳۶۰ ه. ش یا ۹۲ درصد رشد است. در این سال به‌رغم کاهش رشد کل تعداد عناوین (۱۹ درصد) و تیراژ کل (۹ درصد) رشد قیمت کتاب ملاحظه شده است.

بعد از آن در سال ۱۳۶۲ ه. ش، رشد قیمت متوسط به ۷۹ درصد رسید. لیکن متوسط قیمت هر صفحه با کاهش مواجه شد. علت این امر، آن است که در این سال تعداد کل با رشدی معادل ۵۶ درصد، تیراژ کل با رشدی معادل ۴۹۸ درصد و کل صفحات با رشدی معادل ۴۳۹۵ درصد همراه بوده است. در نتیجه می‌توان اذعان نمود که افزایش قیمت متوسط به لحاظ افزایش در حجم کتب منتشر شده بوده است. لیکن در سایر سال‌ها افزایش قیمت بیشتر، از افزایش هزینه عوامل و مواد اولیه مورد نیاز ناشی شده است.

مقایسه نرخ رشد، تیراژ متوسط و قیمت متوسط کتاب در دوره بررسی شده بیانگر این واقعیت است که این دو فاکتور دارای نوسان نسبتاً مشابهی بوده‌اند، گرچه قیمت کتاب در ایران، در مقیاس کلان، گران نیست، لذا قیمت کتاب در مقیاس خرد برای خریداران کم‌درآمد، گران می‌نماید.

از مجموع یافته‌های این بررسی، می‌توان چنین نتیجه گرفت که رشد سرانه کتاب در دوران بعد از انقلاب، شتاب گرفته و از ۲ کتاب در هر هزار نفر به ۱/۲ کتاب در ازای هر نفر رسیده است. قیمت کتاب نیز در قیاس با شاخص کلی کالاها چندان افزایش نیافته و در مواردی نازل‌تر بوده

است. در قیاس با درآمد سرانه خانوار نیز این قیمت بسیار ناچیز و پایین است. بدیهی است که این نتایج براساس یک سلسله محاسبات آماری کلان حاصل می‌شود، ولی در مقیاس خرد ممکن است این قیمت‌ها با توجه به درآمد خریداران کم درآمد نسبتاً گران به نظر آید.

جدول ۱: تعداد کل عناوین ترجمه و تألیف کتاب بعد از انقلاب اسلامی

سال	تعداد کل	رشد (درصد)	ترجمه	رشد (درصد)	تألیف	رشد (درصد)
۱۳۵۷	۲۷۴		۶۴		۲۱۰	
۱۳۵۸	۱۸۶۰	۵۷۵	۴۲۱	۵۵۸	۱۴۳۹	۵۸۵
۱۳۵۹	۱۸۲۲	-۲	۳۹۸	-۵	۱۴۲۴	-۱
۱۳۶۰	۱۴۸۰	-۱۹	۳۳۹	-۱۵	۱۱۴۱	-۲۰
۱۳۶۱	۳۵۸۲	۱۴۲	۹۸۰	۱۸۹	۲۶۰۲	۱۲۸
۱۳۶۲	۵۴۰۷	۵۱	۱۵۳۳	۵۶	۳۸۷۴	۴۹
۱۳۶۳	۶۴۸۳	۲۰	۱۸۵۰	۲۱	۴۶۳۳	۲۰
۱۳۶۴	۵۷۴۸	-۱۱	۱۶۸۲	-۹	۴۰۶۶	-۱۲
۱۳۶۵	۴۲۴۳	-۲۶	۱۲۴۴	-۲۶	۲۹۹۹	-۲۶
۱۳۶۶	۴۵۳۳	۷	۱۳۴۹	۸	۳۱۸۴	۶
۱۳۶۷	۳۷۲۵	-۱۸	۱۰۰۱	-۲۶	۲۷۲۴	-۱۴
۱۳۶۸	۷۷۷۶	۱۰۹	۲۴۷۴	۱۴۷	۵۳۰۲	۹۵
۱۳۶۹	۸۱۷۷	۵	۲۳۸۹	-۳	۵۷۸۸	۹
۱۳۷۰	۷۵۱۶	-۸	۲۵۶۱	۷	۴۹۵۵	-۱۴
۱۳۷۲	۸۲۰۹	۱۰	۲۳۹۷	۱	۵۸۱۲	۱۳
۱۳۷۳	۱۰۵۳۱	۲۸	۳۱۷۱	۳۲	۷۳۶۰	۲۷
۱۳۷۴	۱۱۸۹۳	۱۳	۲۹۵۷	-۷	۸۹۳۶	۲۱
۱۳۷۵	۱۴۴۵۹	۲۲	۲۴۰۰	-۱۹	۱۲۰۵۹	۳۵
۱۳۷۶	۱۵۳۱۰	۶	۳۶۹۷	۵۴	۱۱۶۱۳	-۴
۱۳۷۷	۱۵۹۶۰	۴	۴۱۷۸	۱۳	۱۱۷۸۲	۱

جدول ۲: تیراژ کل و سرانه کتاب در ایران

سال	تیراژ کل	رشد (درصد)	جمعیت - هزار نفر	سرانه کتاب به ازای هزار نفر
۱۳۵۷	۷۵۶۰۰		۳۶۲۹۳	۲/۱
۱۳۵۸	۶۸۲۶۰۰	۸۰۳	۳۷۸۱۵	۱۸/۱
۱۳۵۹	۵۷۸۸۰۰	-۱۵	۳۹۲۹۱	۱۴/۷
۱۳۶۰	۵۲۶۸۴۲	-۹	۴۲۸۲۶	۱۲/۹
۱۳۶۱	۵۳۲۴۰۹۶	۹۱۱	۴۲۴۲۰	۱۲۵/۵
۱۳۶۲	۳۱۸۲۷۲۵۹	۴۹۸	۴۴۰۷۷	۷۲۲/۱
۱۳۶۳	۴۲۵۲۴۸۰۴	۳۴	۴۵۷۹۸	۹۲۸/۵
۱۳۶۴	۳۹۰۵۱۵۲۱	-۸	۴۷۵۸۷	۸۲۰/۶
۱۳۶۵	۲۷۹۳۷۸۹۹	-۲۸	۴۹۴۴۵	۵۶۵/۰
۱۳۶۶	۳۲۷۶۱۹۱	۱۹	۵۰۶۶۲	۶۵۶/۸
۱۳۶۷	۲۴۱۷۷۹۲۵	-۲۷	۵۱۹۰۹	۴۶۵/۸
۱۳۶۸	۵۵۵۵۳۰۴۹	۱۳۰	۵۳۱۸۷	۱۰۴۴/۵
۱۳۶۹	۵۵۸۷۳۲۷۶	۱	۵۴۴۹۶	۱۰۲۵/۳
۱۳۷۰	۳۶۲۸۲۰۳۸	-۳۵	۵۵۸۳۷	۶۴۹/۸
۱۳۷۱	۳۳۲۳۴۴۹۲	-۸	۵۶۶۵۶	۵۸۶/۶
۱۳۷۲	۵۳۰۸۷۶۶۹	۶۰	۵۷۴۸۸	۹۲۳/۵
۱۳۷۳	۵۷۹۷۵۰۱۶	۹	۵۸۳۳۱	۹۹۳/۹
۱۳۷۴	۶۱۱۹۰۸۸۲	۶	۵۹۱۸۷	۱۰۳۳/۹
۱۳۷۵	۸۰۳۳۰۹۱۸	۳۱	۶۰۰۵۵	۱۳۳۷/۶
۱۳۷۶	۸۲۵۹۷۱۱۵	۳	۶۰۹۷۶	۱۳۵۴/۶
۱۳۷۷	۷۹۴۳۱۶۶۰	-۴	۶۱۸۹۱	۱۲۸۳/۴

جدول ۳: تیراژ متوسط و کل صفحات به همراه رشد آن طی دوره ۱۳۵۷-۷۷

سال	تیراژ	رشد (درصد)	صفحات	رشد (درصد)	سرانه صفحه - نفر	متوسط صفحات	رشد (درصد)
۱۳۵۷	۲۷۵				۵۲۲۵۸	۱/۴	۶۹۱
۱۳۵۸	۳۶۶	۳۳	۶۶۰۴۱	۲۶	۱/۷	۹۶	-۸۶
۱۳۵۹	۳۱۷	-۱۳	۱۰۴۹۳۷	۵۹	۲/۷	۱۸۱	۸۹
۱۳۶۰	۳۵۵	۱۲	۹۴۲۵۵	-۱۰	۲/۳	۱۷۸	-۲
۱۳۶۱	۳۵۵	۱۲	۹۴۲۵۵	-۱۰	۲/۳	۱۷۸	-۲۲
۱۳۶۲	۸۵۵۶	۲۹۶	۳۳۴۹۲۴۸۲	۴۳۹۵	۷۵۹/۹	۱۰۵۲	۶۵۷
۱۳۶۳	۶۵۵۹	۱۱	۶۱۴۸۱۳۴	-۸۲	۱۳۴/۲	۱۴۴	-۸۶
۱۳۶۴	۶۷۳۳	۴	۱۲۲۶۳۸۴۴	۱۰۸	۲۶۸/۲	۳۲۶	۱۲۶
۱۳۶۵	۶۵۸۴	-۳	۳۳۴۸۸۲۶	-۷۴	۶۷/۷	۱۱۹	-۶۳
۱۳۶۶	۷۳۴۰	۱۱	۲۲۲۴۵۷۷۱	۵۶۴	۴۳۹/۱	۶۶۸	۴۶۱
۱۳۶۷	۶۴۹۰	-۱۲	۶۷۹۶۳۵۵	-۷۰	۱۲۹/۴	۲۷۷	-۵۹
۱۳۶۸	۷۱۴۴	۱۰	۱۱۳۰۹۰۸۷	۶۸	۲۱۲/۶	۲۰۳	-۲۷
۱۳۶۹	۶۸۳۲	-۴	۹۸۸۲۸۳۸	-۱۳	۱۸۱/۳	۱۷۶	-۱۳
۱۳۷۰	۴۸۲۷	-۲۹	۶۸۷۳۳۵۵	-۳۰	۱۲۳/۱	۱۸۹	۷
۱۳۷۱	۴۴۳۸	-۸	۶۶۶۸۸۹۴	-۳	۱۱۷/۷	۲۰۰	۶
۱۳۷۲	۶۴۶۷	۴۶	۱۰۶۹۰۳۰۲	۶۰	۱۸۶/۰	۲۰۱	۱
۱۳۷۳	۵۵۰۵	-۱۵	۴۵۶۶۶۶۵۴	۱۵	۲۱۰/۳	۲۱۱	۵
۱۳۷۴	۵۱۴۵	-۷	۱۲۹۲۴۸۵۸	۵	۲۱۸/۴	۲۱۱	۰
۱۳۷۵	۵۵۵۵	۸	۱۹۶۹۵۱۶۱	۵۲	۳۲۸/۰	۲۰۷	-۲
۱۳۷۶	۵۳۹۴	-۳	۱۶۱۵۷۱۲۵۶	-۱۶	۲۷۱/۸	۲۰۰	-۳
۱۳۷۷	۷۹۷۶	۴۸	۱۷۷۵۹۷۰۲	۷	۲۸۷/۰	۲۲۳	۱۲

جدول ۴: قیمت کل و متوسط کتاب طی سالهای ۷۷-۱۳۵۷

سال	قیمت کل (ریال)	رشد (درصد)	قیمت متوسط (ریال)	رشد (درصد)	متوسط قیمت هر صفحه (ریال)	رشد (درصد)
۱۳۵۷	۱۱۵۵۳۰		۱۵۲۸			۲/۲
۱۳۵۸	۵۵۳۶۸	-۵۲	۸۳	-۹۵	۰/۹	-۶۱
۱۳۵۹	۷۳۰۲۸	۳۲	۱۳۸	۶۶	۰/۸	-۱۲
۱۳۶۰	۱۲۹۱۱۱	۷۷	۲۶۵	۹۲	۱/۵	۹۵
۱۳۶۱	۱۰۴۸۴۵۷	۷۱۲	۲۲۸	-۱۴	۱/۶	۱۰
۱۳۶۲	۱۱۰۶۵۸۸۴	۹۵۵	۴۰۸	۷۹	۰/۴	-۷۶
۱۳۶۳	۱۷۸۸۷۳۲۶	۶۲	۴۷۲	۱۶	۳/۳	۷۴۵
۱۳۶۴	۱۷۶۰۶۶۱۰	-۲	۴۹۰	۴	۱/۵	-۵۴
۱۳۶۵	۹۹۱۷۸۵۹	-۴۴	۳۹۴	-۲۰	۳/۳	۱۲۰
۱۳۶۶	۱۵۴۴۸۱۹۱	۵۶	۴۹۴	۲۵	۰/۷	-۷۸
۱۳۶۷	۱۵۱۵۲۲۸۰	-۲	۶۷۷	۳۷	۲/۴	۲۳۰
۱۳۶۸	۴۲۳۸۲۷۱۲	۱۸۰	۷۹۰	۱۷	۳/۹	۵۹
۱۳۶۹	۵۰۶۲۲۲۷۱	۱۹	۹۵۳	۲۱	۵/۴	۳۹
۱۳۷۰	۳۶۴۸۱۲۵۳	-۲۸	۱۰۵۹	۱۱	۵/۶	۳
۱۳۷۱	۵۱۸۳۸۱۷۸	۴۲	۱۶۸۰	۵۹	۸/۴	۵۰
۱۳۷۲	۹۸۵۶۰۷۰۲	۹۰	۱۹۵۸	۱۷	۹/۷	۱۶
۱۳۷۳	۱۷۳۱۵۹۳۱۲	۷۶	۳۰۶۱	۵۶	۱۴/۵	۴۹
۱۳۷۴	۲۹۷۹۳۳۶۹۵	۷۲	۵۰۴۰	۵۶	۱۴/۵	۶۵
۱۳۷۵	۴۱۴۵۷۰۴۳۲	۳۹	۵۳۶۳	۶	۲۵/۹	۸
۱۳۷۶	۵۱۷۰۹۸۱۸۵	۲۵	۶۵۳۴	۲۲	۳۲/۷	۲۶
۱۳۷۷	۵۳۰۶۰۵۳۱۱	۳	۷۱۶۸	۱۰	۳۲/۱	-۲

۸- برآورد عرضه و تقاضای کتاب در ایران

هر بازار متشکل از دو جزء عرضه و تقاضاست که از برخورد این دو، قیمت و مقدار تعادلی به دست می‌آید؛ لذا برای بررسی بازار کتاب، باید عرضه و تقاضای کتاب را بررسی کنیم. از این رو لازم است براساس آمار و ارقام به استخراج توابع عرضه و تقاضای کتاب مبادرت نماییم. در این قسمت براساس آمار و ارقام اخذ شده از خانه کتاب سعی بر آن داریم تا توابع عرضه و تقاضا را در دوره پس از انقلاب اسلامی تخمین بزنیم.

۸-۱- تابع عرضه کتاب

تابع عرضه کتاب را می‌توان به صورت زیر بیان نمود:

$$Q_t^s = \alpha_0 + \alpha_1 P_t + U_t$$

که در آن:

α_0 = عرض از مبدأ

Q_t^s = مقدار کتاب عرضه شده

P_t = قیمت کتاب

U_t = جزء اخلاص

در این قسمت با استفاده از مقادیر تیراژ کل^(۱) به مثابه مقدار عرضه شده و مقادیر قیمت متوسط کتاب^(۲) به منزله قیمت کتاب، تابع عرضه را تخمین می‌زنیم. در این جهت به منظور محاسبه کشش قیمتی عرضه، تابع مذکور در شکل لگاریتمی برآورد می‌شود. نتایج حاصل از برآورد تابع عرضه به صورت زیر است:

$$\text{Log (T. Tirage)} = ۱۵/۶۹ + ۰/۲۷ \text{Log (Avprice)} - ۳/۳ \text{Dum} ۶۰ + ۱/۵۱ \text{Dum} ۶۲$$

$$\text{S.E.} \quad \quad \quad ۰/۹۲۹ \quad \quad ۰/۱۱۸ \quad \quad ۰/۹۲۱ \quad \quad ۰/۳۱۲$$

$$t \quad \quad \quad ۱۶/۸۹ \quad \quad ۲/۳۴ \quad \quad -۳/۶۲ \quad \quad ۴/۸۵$$

$$+ ۰/۵۶۶ \text{Dum} ۶۸$$

$$۰/۰۶۲$$

$$۹/۰۶$$

$$R^2 = ۰/۹۸۹, R^{-2} = ۰/۹۸۲, F = ۱۳۸/۵۶, D.W = ۱/۷۷$$

(1) T. Tirage

(2) Avprice

لازم به ذکر است که در این تخمین و برآورد برای رفع خود همبستگی اجزای اخلال از ترکیب روش خود رگرسیونی (AR) و میانگین متحرک (MA) و برای برخی افزایش‌ها و کاهش‌های قابل توجه در تیراژ کل از متغیرهای موهومی استفاده شده است. همانگونه که نتیجه برآورد نشان می‌دهد:

الف) علامت تمامی ضرایب موافق انتظار و موافق مبانی تئوریک است؛

ب) آماره t حاکی از معنادار بودن ضرایب است (تمامی t ها قدر مطلقشان بزرگ‌تر از ۲ است)؛

ج) مقدار R^2 حاکی از این است که ۰/۹۸۹ تغییرات متغیر وابسته توسط متغیرهای توضیحی، توضیح داده می‌شود؛

د) آماره F حاکی از این است که معادله معنادار است؛

ه) آماره دورین و اتسون (D. W) حاکی از عدم وجود خود همبستگی سریالی در اجزای اخلال است.

مطالب فوق حاکی از خوب بودن برازش معادله و قدرت توضیح بالای آن است.

و) ضریب متغیر $\log(\text{Avprice})$ حاکی از این است که یک درصد افزایش در متوسط قیمت ۰/۲۷۷ درصد افزایش در متغیر وابسته را به همراه دارد و در واقع کشش قیمتی تابع عرضه معادل ۰/۲۷۷ است.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی

۲-۸- تابع تقاضای کتاب

تابع تقاضای کتاب را می‌توان به صورت زیر تصریح کرد:

$$Q^d = f_t(P_t, Z_t)$$

که در آن:

$$Q^d = \text{مقدار کتاب تقاضا شده}$$

$$P_t = \text{قیمت کتاب}$$

$$Z_t = \text{مجموعه متغیرهایی که (به جزء قیمت کتاب) بر میزان تقاضای کتاب تأثیر دارند (مانند}$$

درآمد، جمعیت و...)

بنابراین در این مطالعه تابع تقاضای کتاب را به صورت زیر تصریح می‌کنیم.

$$Q_t^d = B_0 + B_1P_t + B_2Y_t + B_3POP_t + U_t$$

که در آن:

B_0 = عرض از مبدأ

P_t = قیمت کتاب

Y_t = متغیر جانشین میزان سطح درآمد جامعه

POP_t = جمعیت کشور

U_t = جزء اخلاص

در این قسمت با استفاده از متغیر قیمت متوسط کتاب^(۱)، متغیر تولید ناخالص داخلی واقعی (CGDPCB) غیرمستقیم در معادلات دخالت داده‌ایم. لکن از آن‌جا که ارقام میزان کتاب تقاضا شده در دسترس نبود لازم است تا با فرض‌هایی معمول در مطالعات اقتصادی، میزان کتاب تقاضا شده را نیز به دست آوریم که به این منظور لازم است بازار کتاب را در دو حالت تعادل و عدم تعادل در نظر بگیریم:

الف) حالت تعادل

در این حالت میزان کتاب عرضه و تقاضا شده با یکدیگر برابرند:

$$Q_t^s = Q_t^d$$

لذا برای انجام امر تخمین می‌توان از مقادیر کتاب عرضه شده به منزله جانشین مقادیر کتاب تقاضا شده استفاده نمود. در این حالت می‌توان از ارقام تیراژ کل کتاب^(۲) به مثابه متغیر وابسته استفاده کرد. در این حالت معادله مورد نظر جهت انجام تخمین به شکل زیر است:

$$\text{Log}(T.\text{TIRAGE}) = C_0 + C_1\text{Log}(AVPRICE) + C_2\text{Log}(CGDPCB) + C_3\text{Log}(POP) + U_t$$

انتظار این است که: $C_1 < 0$ و $C_2 > 0$ و $C_3 > 0$ باشد. یعنی با افزایش قیمت، تقاضای کتاب کاهش یابد و با افزایش درآمد حقیقی و جمعیت، تقاضا افزایش یابد. و میزان این افزایش با C_1 و C_2 و C_3 نشان داده می‌شود.

(1) Avprice

(2) T. Tirage

ب) حالت عدم تعادل

در این حالت میزان کتاب عرضه شده و تقاضا شده بایکدیگر برابر نیستند:

$$Q_t^s \neq Q_t^d$$

بنابراین نمی توان به طور مستقیم از مقادیر عرضه کتاب به منزله جانشین مقادیر تقاضا شده کتاب استفاده نمود، لیکن می توان با استفاده از فرض هایی این مشکل را حل نمود. به این منظور می توان فرض کرد که عدم تعامل بین عرضه و تقاضا براساس یک ساز و کار تعدیل جزئی از بین می رود و در این جهت در هر دوره، درصدی از عدم تعادل موجود حذف می شود. بنابراین می توان نوشت:

$$\text{Log}(T.TIRAGE) = D_0 + D_1 \text{Log}(AVPRICE) + D_2 \text{Log}(CGDPCB) + D_3 \text{Log}(POP) + D_4 \text{Log}(T.TIRAGE) (-1) + U_t$$

که در آن D_4 برابر $1 - \lambda$ و λ نیز ضریب تعدیل (در واقع درصدی است که عدم تعادل در هر دوره به شمار می رود) است (البته به لحاظ جلوگیری از پیچیده شدن موضوع از نحوه استخراج تابع فوق صرف نظر شده است).
در تابع مذکور انتظار بر این است که:

$$D_1 < 0 \text{ و } D_2 > 0 \text{ و } D_3 > 0 \text{ و } D_4 > 0$$

یعنی با افزایش قیمت کتاب مقدار تقاضا کاهش و با افزایش درآمد و جمعیت مقدار تقاضا افزایش می یابد.

براساس رابطه $D_4 = 1 - \lambda$ ، D_4 مثبت است و از آن جا که $1 > \lambda > 0$ است، لذا $D_4 > 0$ می گردد. همان گونه که ملاحظه شد، این تابع، نسبت به تابع تقاضا در حالت تعادل در سمت راست (متغیرهای توضیحی) یک متغیر اضافه دارد، آن متغیر، متغیر وابسته با وقفه است.

حال با مشخص شدن تصریح معادلات، برای این که بدایتیم کدام معادله تقاضا مناسب تر است لازم است به تخمین آن ها مبادرت ورزیم. به این منظور هر دو معادله تخمین زده شد و نهایتاً این نتیجه حاصل گردید که فرض تعامل در بازار کتاب فرض مناسب تری است، زیرا برآورد معادله در حالت عدم تعادل نتایج مطلوبی را حاصل نمود. در ادامه برآورد و نتایج حاصله از تخمین تابع تقاضا در حالت تعادل را ارائه می کنیم.

نتایج حاصل از برآورد تابع تقاضای کتاب به صورت زیر است:

$$\text{Log (T.TIRAGE)} = - ۱۳۶/۶ - ۱/۲۴ \text{ Log(AVPRICE)} + ۵/۲۲ \text{ Log (CGPCB)}$$

$$\text{S.E} \quad \quad \quad ۷/۰۹ \quad ۰/۱۱ \quad \quad \quad ۱/۳۷$$

$$t \quad \quad \quad (-۱۹/۲۶) \quad (-۱۱/۲۷) \quad \quad \quad (۳/۸)$$

$$+ ۱۰/۴۶ \text{ Log (POP)} - ۱/۱۹ \text{ DUM } ۶۰ + ۰/۸۷ \text{ Dum } ۶۸ - ۲/۴۵ \text{ Dum } ۵۹$$

$$0/۳ \quad \quad \quad 0/۴ \quad \quad \quad 0/۵۳ \quad \quad \quad ۱/۳۴$$

$$(۳/۸۶) \quad \quad \quad (۲/۱۶) \quad \quad \quad (-۴/۵۶) \quad \quad \quad (۷/۷۹)$$

$$R_2 = ۰/۹۷۵, R^2 = ۰/۹۶۲, F = ۷۳/۶۷, D.W = ۱/۵۵۲$$

همانگونه که نتیجه برآورد فوق نشان می دهد:

(الف) علامت تمامی ضرایب موافق با مبانی تئوریک است،

(ب) آماره t ضرایب حاکی از معنادار بودن ضرایب است (قدر مطلق تمامی t ها بزرگتر از ۲

است)،

(ج) آماره R^2 حاکی از این است که ۰/۹۷۵ تغییرات متغیر وابسته توسط متغیرهای

توضیحی، توضیح داده می شود،

(د) آماره F حاکی از معنادار بودن کل معادله است،

مطالب فوق حاکی از خوبی برازش معادله و قدرت توضیح دهی بالای آن است.

(ه) ضریب متغیر^(۱) حاکی از این است که یک درصد افزایش در متوسط قیمت، ۱/۲۴ درصد

کاهش در تقاضا را به دنبال دارد و در واقع کشش قیمتی تقاضا معادل ۱/۲۴- است. و ضریب

متغیر تولید ناخالص داخلی واقعی^(۲) حاکی از این است که یک درصد افزایش در این متغیر،

۵/۲۲ درصد افزایش در تقاضای کتاب را به همراه خواهد داشت به عبارت دیگر کشش درآمدی

کتاب بزرگتر از یک و معادل ۵/۲۲ است.

ضریب متغیر جمعیت^(۳) بیانگر این است که یک درصد رشد جمعیت موجب ۱۰/۴۶

درصد رشد در تقاضای کتاب می شود.

(1) $\log(\text{Ausprice})$

(2) CGPCB

(3) POP

ضرایب متغیرهای موهومی نیز که برای در نظر گرفتن برخی کاهش‌ها و افزایش‌های قابل ملاحظه وارد معادله شده‌اند، معنادارند.

جمع‌بندی نتایج به دست آمده از عرضه و تقاضای کتاب حاکی از این امر هستند که:

الف - منحنی عرضه کتاب در ایران نسبت به تغییرات قیمت، کم‌کشش است و یک درصد افزایش قیمت تنها ۰/۲۷۷ درصد تغییر در میزان عرضه شده کتاب را به همراه خواهد داشت،

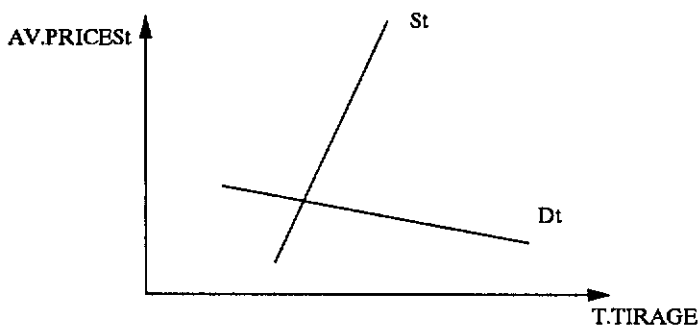
ب - منحنی تقاضای کتاب در ایران نسبت به تغییرات درآمد حساس بوده و با کاهش است و یک درصد افزایش درآمد ۵/۲۲ درصد افزایش در تقاضای کتاب را به همراه خواهد داشت، به عبارت دیگر کتاب جزو کالاهای لوکس به شمار می‌آید،

د - فرض تعادل درباره بازار ایران فرض صحیحی است و مطالعات، فرض عدم تعادل در بازار را حمایت نمی‌کند.

مطالب فوق حاکی از آنند که به رغم مطالب مطرح شده توسط مسئولان فرهنگی کشور بر لزوم توجه به امر کتاب و کتابخوانی و ترویج فرهنگ آن در بین جامعه، به علت ضعف درآمدی اقشار جامعه، کتاب به منزله کالایی لوکس به چشم خانوارها نگریسته می‌شود و این امر خود حاکی از این است که با فقیرتر شدن اقشار جامعه، فعالیت‌های فرهنگی از جمله مبحث کتاب، ضربات جدی را متحمل خواهند شد.

در مجموع می‌توان شکل تقریبی منحنی‌های عرضه و تقاضای کتاب را مانند شکل ۱ ترسیم نمود.

شکل ۱: شکل تقریبی منحنی‌های عرضه و تقاضای کتاب

با توجه به توابع عرضه و تقاضای کتاب حال می‌خواهیم بدانیم آیا در صورتی که این دو تابع را در قالب یک مدل حل نماییم پیش‌بینی سازگاری به دست خواهد آمد یا خیر:
توابع عرضه و تقاضا به صورت زیر است:

$$\text{تابع عرضه} = \text{Log (T.TIRAGE)} = ۱۵/۶۹ + ۰/۲۷۷ \text{ Log (AVPRICE)} - ۳/۳۴ \text{ Dum } ۶۲ + ۱/۵۱ \text{ Dum } ۶۲ + ۰/۵۶۶ \text{ Dum } ۶۸$$

$$\text{تابع تقاضا} = \text{Log (T.TIRAGE)} = - ۱۳۶/۶ - ۱/۲۴ \text{ Log (AVPRICE)} + ۵/۲۲ \text{ (CGDPCB) Log} + ۱۰/۴۶ \text{ Log (POP)} - ۱/۱۹ \text{ Dum } ۶۰ + ۰/۸۷ \text{ Dum } ۶۸ - ۲/۴۵۶ \text{ Dum } ۵۹$$

برای حل این دو تابع در قالب یک مدل اقتصادسنجی با استفاده از نرم‌افزار EVIEWS مدلی را تعریف می‌کنیم که حاوی این دو تابع باشد. طبق مدل تعریف شده پس از حل مدل مقادیر پیش‌بینی شده معلوم شد که برای دوره زمانی بحث شده، میزان تیراژ کل واقعی و تیراژ کل پیش‌بینی شده که توسط مدل ترسیم شده‌اند، بسیار به یکدیگر نزدیک بوده و روند بسیار مشابهی را نیز دارند که این امر حاکی از خوبی برازش مدل است. بنابراین می‌توان گفت توابع عرضه و تقاضای معرفی شده خوب تصریح شده‌اند و با یکدیگر سازگار هستند.

حال که با به دست آوردن توابع عرضه و تقاضا، چارچوبی مناسب برای مطالعه تأثیر یارانه‌ها فراهم شده است به کمک توابع مذکور میزان تأثیر یارانه‌ها بر عرضه و تقاضای کتاب را مطالعه می‌کنیم.

۹- بررسی تأثیر یارانه‌های دولت به ناشران و خریداران کتاب بر عرضه و تقاضای کتاب دولت

دولت به‌طور مستقیم و غیر مستقیم از طرق مختلفی به ناشران و خریداران کتاب کمک می‌کند. وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی بخشی از کتب منتشره را از ناشران خریداری و به کتابخانه‌های عمومی هدیه می‌کند. علاوه بر آن ناشران از وزارت ارشاد سهمیه کاغذ دریافت می‌کنند و تفاوت قیمت پرداختی این کاغذها با بازار آزاد نوعی کمک غیرمستقیم به ناشران است. این بخش از یارانه‌ها مهم‌ترین و عمده‌ترین کمک‌های دولت به ناشران است. همچنین وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی از دو طریق دیگر به ناشران کمک می‌کند: نخست با معرفی آنها

به منظور دریافت وام با بهره مناسب و دوم با افزایش قدرت خرید خریداران کتاب از طریق اعتبار بن کتاب به آن‌ها. به بیان دیگر این بخش از کمک‌ها در واقع کمک دولت به مصرف‌کننده به‌شمار می‌رود.

در سال ۱۳۷۷ ه. ش وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی ۸۷۴/۸۷۵/۸۲۶/۱۱ ریال بابت خرید کتاب به ناشران پرداخت کرده است (جدول ۵). مطالعات نشان می‌دهد که به طور متوسط مدت برگشت سرمایه در صنعت نشر کتاب دو سال است. از این رو اگر فرض کنیم ناشران می‌خواستند کتب خریداری شده توسط وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی را در بازار آزاد بفروشند دو سال طول می‌کشید. در این صورت به طور متوسط ارزش میزان کتب خریداری شده توسط وزارت ارشاد، میزان نقدینگی است که به طور متوسط به مدت یک سال بدون بهره در اختیار ناشران قرار گرفته است، و اگر این ناشران می‌خواستند مبلغ مذکور را از بازار آزاد با بهره ۴٪ در ماه تهیه کنند باید مبلغ ۹۰۰/۰۰۰/۶۷۶/۵ ریال می‌پرداختند مبلغ مذکور مقدار کمکی است که دولت به طور غیر مستقیم در اختیار ناشران قرار داده است.

میزان کاغذ اختصاص یافته به ناشران در سال ۱۳۷۷ ه. ش معادل ۶۰ هزار تن است که با توجه به انواع و اقسام آن به طور متوسط ارزش ریالی آن براساس قیمت‌های سال ۱۳۷۷ ه. ش معادل ۴۷۰/۶۷۳/۱۸۳/۳۹ ریال است (جدول ۵)، در حالی که مبلغ پرداختی آن‌ها براساس قیمت‌های دولتی معادل ۹۴۰/۳۴۶/۱۸/۳۶۷ ریال است که مابه‌التفاوت آن معادل ۵۳۰/۳۲۶/۸۱۶/۲۰ ریال است یعنی از این طریق دولت بیش از ۲۰ میلیارد ریال به ناشران کمک کرده است.

میزان اعتبارات پرداختی به ناشران توسط بانک رفاه کارگران در سال ۱۳۷۷ ه. ش برابر با ۳۰ میلیارد ریال و میزان اعتبارات پرداختی براساس تبصره ۳ به ناشران معادل ۱۰ میلیارد ریال است، یعنی در هر سال تقریباً ۴۰ میلیارد ریال وام با سود ۱۶٪ به ناشران پرداخت می‌شود. این میزان نقدینگی اگر بخواهد از بازار آزاد تأمین شود با ۴٪ سود ماهانه قابل تأمین است و سود آن در سال ۴۸٪ می‌شود، در حالی که بانک‌ها با ۱۶٪ این وام را می‌دهند مابه‌التفاوت این دو نرخ معادل ۳۲=۴۸-۱۶ درصد است و مابه‌التفاوت سود دریافتی ناشران برابر با:

$$۱۲/۸۰۰/۰۰۰/۰۰۰ = ۳۲\% \times ۴۰/۰۰۰/۰۰۰/۰۰۰$$

یعنی نزدیک ۱۳ میلیارد ریال به صورت غیر مستقیم به ناشران کمک می‌شود. جمع کل کمک‌هایی که به ناشران می‌شود برابر با $۳۹/۲۹۳/۲۲۶/۵۳۰$ یعنی حدود ۴ میلیارد تومان میزان یارانه پرداختی به ناشران است.

دولت به مصرف‌کنندگان هم، یارانه پرداخت می‌کند. ارزش بین‌های کتاب در سال ۱۳۷۷ ه. ش معادل ۱۸ میلیارد برآورد شده است. یعنی جمعاً دولت $۵۷/۲۹۳/۲۲۶/۵۳۰$ ریال (حدود ۵۷ میلیارد ریال) به صنعت نشر کمک می‌کند جدول ۵ میزان کمک‌های دولت را نشان می‌دهد.

جدول ۵: میزان کمک‌های دولتی به ناشران و مصرف‌کنندگان در سال ۱۳۷۷

نوع کمک	مبلغ کمک (به ریال)
۱- کمک دولت از طریق خرید کتب ناشران	۵/۶۷۶/۹۰۰/۰۰۰
۲- کمک دولت از راه اختصاص سهمیه کاغذ	۲۰/۸۱۶/۳۲۶/۵۳۰
۳- کمک دولت به ناشران از طریق اعتبار وام	۱۲/۸۰۰/۰۰۰/۰۰۰
الف - حجم کمک‌های دولت به ناشران	۳۹/۲۹۳/۲۲۶/۵۳۰
ب - کمک دولت به خریداران از طریق اعتبار بین کتاب	۱۸/۰۰۰/۰۰۰/۰۰۰
حجم کل یارانه پرداختی (مستقیم و غیرمستقیم) به صنعت نشر	۵۷/۲۹۳/۲۲۶/۵۳۰

حال که میزان یارانه‌های دولت به بخش صنعت نشر مشخص شد می‌توان میزان تأثیر حذف یارانه‌ها را بر صنعت نشر مطالعه کرد.

میزان درآمد ناشران در سال ۱۳۷۷ ه. ش معادل $۵۳۰/۶۰۵/۳۱۱/۰۰۰$ بوده است و یارانه پرداختی به ناشران را که در واقع از هزینه‌های آن‌ها می‌کاهد به مثابه بخشی از درآمد ناشران در نظر می‌گیریم (چون سود ناشر مساوی درآمد (فروش) منهای هزینه‌ها است) از این رو کاهش هزینه‌ها کل و افزایش درآمد ناشران و تیراژ کتاب در سال ۱۳۷۷ ه. ش که برابر با $۷۴/۰۲۴/۱۷۸$ نسخه بوده است، برای ناشران هر کتاب به طور متوسط ۷۱۶۸ ریال درآمد متوسط داشته است. حال اگر یارانه دولت به ناشران را از درآمد آن‌ها کسر کنیم درآمد آن‌ها معادل $۴۹۱/۳۱۲/۰۸۴/۴۷۰$

خواهد شد. درآمد متوسط هر جلد کتاب به ۶۶۳۷ ریال خواهد رسید یعنی درآمد متوسط هر نسخه کتاب ۵۳۱ ریال کاهش خواهد یافت. به عبارت دیگر قیمت ۷/۴ درصد کاهش می‌یابد و با توجه به کشش عرضه (که معادل $e = 0/1277$) مقدار عرضه $2/0498 = 0/277 \times 7/4$ درصد کاهش خواهد یافت که مقدار آن برابر با $1/517/347$ جلد کتاب خواهد شد.

حذف بن کتاب نیز موجب کاهش درآمد مصرف‌کننده می‌شود. اگر بن کتاب حذف شود قدرت خرید مصرف‌کننده ۱۸ میلیارد ریال کاهش می‌یابد و از آن جایی که کشش درآمدی کتاب برابر با $5/22$ است، کاهش ۱۸ میلیارد ریال نسبت به GNP در سال ۱۳۷۷ ه. ش کاهشی برابر $0/18$ درصد در درآمد محسوب می‌شود. یعنی معادل $0/94 = 5/22 \times 0/18$ (کمتر از یک درصد) میزان تقاضا کاهش می‌یابد. از سوی دیگر افزایش ۷/۴ درصد در قیمت کتاب به دلیل حذف یارانه (اگر ناشران بخواهند درآمد گذشته را داشته باشند)، موجب کاهش $9/176 = 7/4 \times 1/24$ درصد کاهش تقاضا خواهد شد. به عبارت دیگر حذف کامل یارانه از دید تقاضا موجب کاهش $10 = 0/94 + 9/176$ درصد در تقاضا خواهد شد، یعنی $7/4$ میلیون نسخه کتاب کمتر خریداری می‌شود، و این در حالی است که حذف کامل یارانه بخش عرضه فقط موجب کاهش $1/5$ میلیون نسخه کتاب می‌شود. از این رو اضافه عرضه‌ای معادل ۶ میلیون نسخه موجود خواهد شد و ناشران مجبورند باز، قیمت را کاهش دهند تا اضافه عرضه از بین برود و با افزایش تقاضا و کاهش بیشتر عرضه (نسبت به قبل) قیمت تعادلی جدیدی حاصل شود.

این کاهش مجدد قیمت به رکود بیشتر صنعت نشر دامن خواهد زد، چرا که در حال حاضر این صنعت در مقایسه با سایر بخش‌های اقتصادی، از سوددهی پایینی برخوردار است. با کاهش قیمت کتاب و ثابت بودن هزینه‌ها میزان سودآوری آن باز هم کاهش خواهد یافت و این مسئله باعث می‌شود که احتمالاً صنعت نشر با بحرانی جدی مواجه شود.

۱۰- نتیجه‌گیری

هدف اصلی این کاوش، پاسخگویی به این پرسش اساسی بود که تأثیر یارانه‌ها بر بازار کتاب در ایران چه میزان است؟

فرضیه اساسی، این بود که حذف یارانه تأثیر ناچیزی بر عرضه و تقاضای کتاب دارد برای آزمون فرضیه مذکور آمار و اطلاعات بیست سال بررسی شد و توابع عرضه و تقاضای کتاب تخمین زده شد؛ با شناخت عوامل مؤثر بر تقاضا میزان کشتش درآمدی و کشتش قیمتی تقاضا و عرضه کتاب محاسبه گردید و از این طریق تأثیر یارانه‌ها بر بازار کتاب مطالعه شد و نتایج قابل توجه از این بررسی به قرار زیر است:

تابع عرضه کتاب در ایران نسبت به تغییرات قیمت کتاب چندان حساس نیست و این مسئله بیانگر عمودی‌تر بودن تابع هزینه نهایی کتاب^۴ است بر این اساس یک درصد افزایش قیمت موجب افزایش ۲۷ درصد تیراژ کتاب‌های عرضه شده می‌گردد.

تقاضای کتاب در کشور ما، نسبت به تغییرات قیمت از حساسیت بیشتری برخوردار است در واقع تقاضای کتاب نسبتاً با کشتش است و با یک درصد افزایش قیمت کتاب، ۱/۲۴ درصد میزان تقاضای کتاب کاهش می‌یابد.

کشتش درآمدی به دست آمده بیانگر این واقعیت مهم است که کتاب هنوز در کشور ما به عنوان یک کالای لوکس مطرح است زیرا کشتش درآمدی به دست آمده برابر با ۵/۲۲ است. بالا بودن این کشتش بیانگر این است که تغییر در درآمد مصرف‌کننده مهم‌ترین عامل مؤثر بر میزان تقاضای کتاب در ایران است.

حذف یارانه‌ها در مجموع موجب می‌شود که قیمت کتاب حدود یک درصد افزایش یابد و میزان تقاضا برای کتاب به اندازه ۱/۲۴ درصد کاهش یابد. از یک سو حذف یارانه مصرف‌کننده موجب کاهش قدرت خرید مصرف‌کننده به میزان ۱۸ میلیارد ریال می‌شود که این مقدار نسبت به GNP برابر ۰/۱۸ درصد است که مقدار تقاضا را $۰/۹۴ = ۵/۲۲ \times ۰/۱۸$ درصد کاهش خواهد داد. از سوی دیگر افزایش ۷/۴ درصد در قیمت به دلیل حذف یارانه (اگر ناشران بخواهند درآمد قبل را داشته باشند) موجب کاهش $۹/۱۷۶ = ۷/۴ \times ۱/۲۴$ درصد کاهش تقاضا خواهد شد. در مجموع حذف کامل یارانه از دید تقاضا موجب کاهش ۱۰ درصد در تقاضا خواهد شد یعنی ۷/۴ میلیون نسخه کتاب کمتر خریداری می‌گردد. و این درحالی است که حذف کامل یارانه در بخش عرضه موجب کاهش ۱/۵ میلیون نسخه کتاب خواهد شد و از این رو اضافه عرضه‌ای

معادل ۶ میلیون نسخه خواهد بود و ناشران مجبور می‌شوند که برای تعادل بخشیدن به عرضه و تقاضا، قیمت کتاب را کاهش دهند و این کاهش قیمت به رکود بیشتر بخش کتاب منجر می‌شود لذا پرداخت یارانه بر خلاف فرضیه ما توجیه اقتصادی نیز دارد. اما برای اثربخشی بیشتر آن باید این یارانه را به سمت افزایش قدرت خرید مصرف‌کننده سوق داد، لذا اگر دنبال کارا تر شدن یارانه بخش کتاب هستیم باید یارانه بخش تولید را به مصرف‌کننده منتقل کنیم. زیرا همان‌طوری که با مقایسه کسب قیمتی عرضه و تقاضا با کسب درآمدی مشاهده شد، هر یک واحد پول که به مصرف‌کننده بدهیم در مقایسه با یک واحد پولی که به مثابه یارانه به تولیدکننده می‌دهیم تیراژ را (یعنی تقاضای مؤثر) را حدود سه برابر افزایش می‌دهد بنابراین با انتقال یارانه‌ها به مصرف‌کنندگان قدرت خرید آن‌ها را بالا برده و در نتیجه تقاضا برای خرید کتاب بالا می‌رود و این مسئله باعث رونق بخشیدن به تولید کتاب می‌گردد.

پی‌نوشت

۱. مقاله حاضر برگرفته از یک طرح تحقیقاتی در خصوص اقتصاد فرهنگ است که به مسئولیت اینجانب برای وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی در سال ۱۳۷۹ انجام شده است.
۲. تخمین تابع در شکل لگاریتمی به این دلیل صورت می‌گیرد که مستقلاً نیازی به محاسبه کسب نباشد زیرا پارامترهای تخمین زده شده برای هر متغیر مستقل همان درصد تغییرات مربوط به درصد تغییرات متغیر وابسته است و این نسبت همان تعریف کسب است. نکات دیگری در انتخاب کنشگر لگاریتمی تابع عرضه و تقاضا از جمله مبحث آزمون رشد واحد وجود دارد و لازم است خوانندگانی که با این تکنیک‌ها آشنایی ندارند به کتب مربوطه مراجعه کنند.
۳. لازم به توضیح است آمار و ارقام جدول شماره ۵، براساس اطلاعاتی است که از معاونت فرهنگی وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی بعد از سه ماه تلاش دریافت شده است و لذا منبع اطلاعات، معاونت مذکور است.
۴. تابع عرضه (Supply) در اقتصاد همان بخش صعودی تابع هزینه نهایی (Marginal Cost) است.

منابع و مأخذ

- التباخ. فیلیپ چی (۱۳۶۴). نشر کتاب در جهان سوم. ترجمه علی شکویی. انتشارات دانشگاه تبریز. چ ۱.
- پیکاک. آلن و ایلدریز (۱۳۶۷). اقتصاد فرهنگ و سیاست های فرهنگی. ترجمه علی اعظم محمدبیگی. سازمان چاپخانه و انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی. تهران. چ ۱.
- رنجبری. محمد (۱۳۸۰). تحولات نشر در دهه ۷۰ ناشر. مؤسسه خانه کتاب ایران. تهران. چ ۱.
- شکرانیان. هوشنگ (بی تا). بررسی مشکلات کتاب های علمی - فنی و پاره ای از مسایل آموزشی در رابطه با رشد صنعتی و تحولات اجتماعی.
- کتاب جشنواره: نشریه نهمین جشنواره کتاب کودک و نوجوان (بهمن ماه ۱۳۷۹). کانون پرورش فکری کودک و نوجوانان.
- کرمانی. علیرضا (۱۳۸۰). بررسی عوامل اجتماعی محیطی مؤثر بر میزان تولید ادبی در ادبیات کودک و نوجوان ایران (۱۳۶۰ - ۱۳۷۹)، انجمن نویسندگان کودک و نوجوان.
- کرمانی. علیرضا؛ سیدآبادی. علی اصغر (۱۳۸۰). بررسی کمی و کیفی وضعیت انتشار کتاب های کودک و نوجوان در دهه هفتاد. معاونت فرهنگی وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.
- کینز برگ. ویکتور و میشل منگر (۱۳۷۹). اقتصاد فرهنگ و هنر. ترجمه علی اعظم محمد بیگی. انتشارات باز. تهران. چ ۱.
- محمدی. مجید (۱۳۷۷). درآمدی بر جامعه شناسی و اقتصاد فرهنگ در ایران امروز. انتشارات قطره. تهران. چ ۱.
- موسایی. میثم (۱۳۸۰). اقتصاد فرهنگ، پژوهشگاه فرهنگ، هنر و ارتباطات، وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.
- موسایی. میثم (۱۳۷۵). بررسی اقتصادی روزنامه های کشور. معاونت پژوهشی وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.
- هندرسون و کوانت (۱۳۸۰). اقتصاد خرد. ترجمه مرتضی قره باغیان و جمشید پژویان. انتشارات نی.

شروېشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی